

А.Л. Зелінський

ОБОЖНЕННЯ ПТОЛЕМЕЯ І РОДОСЦЯМИ: СПІВВІДНОШЕННЯ ЗАСЛУГ І ВІНАГОРОДИ

У центрі цього дослідження перебуває один з найвідоміших епізодів ранньоелліністичної історії. А саме: надання божеських почестей засновнику династії володарів елліністичного Єгипту Птолемею, сину Лага, жителями Родосу після завершення невдалої облоги цієї острівної республіки Деметрієм Поліоркетом (див. нижче). На сторінках цієї публікації буде розглянуто і проаналізовано мотиви, що могли спонукати родосців до вищевказаного екстраординарного прояву вдячності стосовно правителя Єгипту у порівнянні з почестями, наданими іншим діадохам, котрі також не полишили острівну державу під час облоги.

Внаслідок нищівної поразки, завданої сином Антігона Монофталма, Деметрієм Поліоркетом, навесні 306 р. до Р.Х.¹ у навмахії при кіпрському Саламіні [Marmor Parium 1923–1958, 239b, 21; Diodorus 1884, XX, 46–53, 82; Appianus 1962, 54; Pausanias 1973, I, VI, 6; Plutarchus 1875, 15–17; Polyaeus 1899, IV, VII, 7; Trogus 1956, XV; Justinus 1911, XV, 2; Hieronymus 1902, 1712; Orosius 1889, III, 23, 39; Seibert 1969, 190–207; Hauben 1977.2, 266; Will 1984, 56; Billows 1997, 152–156; Hoelbl 2001, 20; Huss 2001, 182–184; Schuffert 2005, 304], син Лага (тоді ще сатрап Єгипту) втратив більшу частину власного флоту, а також контроль над самим Кіпром [Marmor Parium 1923–1958, 239b, 21; Diodorus 1884, XX, 46–53, 82; Seneca 1950, III, 37; Appianus 1962, 54; Pausanias 1973, I, VI, 6; Plutarchus 1875, 15–17; Polyaeus 1899, IV, VII, 7; Trogus 1956, XV; Justinus 1911, XV, 2; Hieronymus 1902, 1712; Orosius 1889, III, 23, 39; Seibert 1969, 190–207; Hauben 1977.2, 266; Will 1984, 56; Billows 1997, 152–156; Hoelbl 2001, 20; Huss 2001, 182–184; Wheatley 2001, 133–151; Schuffert 2005, 304] і територіальні надбання, зроблені ним раніше у Малій Азії та Егеїді [Diodorus 1884, XX, 46; Plutarchus 1875, 22; 49; Bevan 1927, 27; Бенгтсон 1982, 48; Burselis 1982, 53, 60–75; Billows 1997, 209; Meadows 2006, 460–464]. Це означало поширення необмеженого морського панування Антігона на усе Східне Середземномор'я², що давало йому змогу для здійснення подальшої експансії у зазначеному регіоні. Така ситуація виявилася вкрай несприятливою для Родосу. З одного боку, внаслідок можливого поглинання володінь усіх діадохів Антігоном, котрий прагнув відновити імперію Олександра під власним пануванням [пор.: Mueller 1973, 87–93; Will 1979, 74–75; item 1984, 57; Hammond, Walbank 1988, 172–173; Bravo, Wipszycka 1992, 28; Hoelbl 2001, 20–21; Huss 184–185; Braund 2003, 2005, 29; Schuffert 2005, 306; Vandorpe 2010, 160]³, ця острівна республіка опинялася перед перспективою втрати ролі посередника у середземноморській торгівлі [Wiemer 2002, 78–84, 95–96]. З другого боку, родосцям загрожувала помста Монофталма за їхню відмову приєднати свої кораблі до флоту Деметрія напередодні битви при Саламіні [див.: Diodorus 1884, XX, 46].

При цьому єдиною силою, що мала шанси протидіяти Антігону й до того ж була дружньо налаштована щодо острівної республіки, на той момент, як і раніше, залишався Птолемей⁴. Володіння Єгиптом, Киренаїкою і кількома містами на Пелопоннесі (див. нижче) давали синові Лага кошти і реальну можливість для набору й утримання досить потужного війська⁵. Та ж обставина, що дружні відносини з Родосом давали Птолемею

єдиний шанс уникнути морської економічної блокади, до здійснення якої готувався Монофталъм [пор.: Diodorus 1884, XX, 82], а можливо, й відродити власний флот⁶, напевно робила сина Лага досить вигідним торговельним партнером для зазначеної острівної держави.

Ймовірно, саме вищенаведені міркування спонукали родосців до подальшої підтримки сина Лага. Так, вони не лише відмовилися приєднатися до вищезгаданої морської економічної блокади Єгипту, а й доклали певних військових зусиль для її прориву [Diodorus 1884, XX, 82]. Коли ж Птолемеєм наприкінці 306 р., після успішного захисту Єгипту від зазіхань Антігона [див.: Diodorus 1884, XX, 73–76; Plutarchus 1875, 19; Pausanias 1973, I, VI, 6; Seibert 1969, 207–224; Hauben 1977.2, 266; Will 1984, 56; Billows 1997, 162–165; Hoelbl 2001, 20; Huss 2001, 185–187; Schuffert 2005, 304], зібрався, наслідуючи свого ворога, прийняти царський титул, саме родосці надали йому моральну підтримку у цьому починанні [P. Koeln. 247; пор.: Lehmann 1988, 6–9].

Тому не дивно, що наступного 305 р. саме Родос опинився у центрі зовнішньополітичної уваги Монофталъма [Diodorus 1884, XX, 81–82]. Коли родосці опинилися перед безпосередньою загрозою нападу з боку Антігона, а точніше, його сина, вони широко удавано погодилися долучитись до боротьби проти Птолемея. Проте з огляду на дуже жорсткі та принизливі умови примирення, висунуті Антігоном, а саме надання у заручники 100 найвпливовіших громадян і розміщення у родоських гаванях військово-морського контингенту Деметрія, острівна республіка зважилася прийняти бій [Diodorus 1884, XX, 82]. Безпосереднім наслідком вищезгаданого розвитку подій стала річна облога Родосу, здійснювана Деметрієм протягом 305/304 р. Проте зазначена військово-політична акція завдяки безмежній мужності, виявленій жителями острова, і певною мірою – економічній, військовій і політичній підтримці, наданій родосцям з боку сина Лага, а також тодішнього володаря Македонії Кассандра та правителя Фракії Лісімаха, не дала бажаних результатів [див.: Marmor Parium 1923–1958, 239b, 23; Diodorus 1884, XX, 81–88, 91–100; Trogus 1956, XV; Vitruvius 1912, X, 16; Plutarchus 1875, 19–22; Pausanias 1973, I, VI, 6; VIII, 6; Polyaeus 1899, IV, VI, 16; Athenaeus 1887, V, 206d; Marcellinus 2001, XXIII, IV, 10; XXIV, II, 18; пор.: Niese 1893, 324–333; Beloch 1927, 156–157; Billows 1997, 166–170; Huss 2001, 188–190; Wiemer 2002, 78–96; Paschidis 2008, 355–358].

При цьому варто зазначити, що вирішальну роль у завершенні облоги, безперечно, відіграла активізація діяльності Кассандра у материковій Греції. У 304 р. син Антіпатра вдерся в Аттику, розгромив афінський флот і узяв в облогу самі Афіни [Plutarchus 1875, 23; пор.: Diodorus 1884, XX, 100; Beloch 1927, 158–159; Adams 1974, 159, 165–167; Will 1979, 77; Hauben 1977.1, 338; Hammond, Walbank 1988, 175; Billows 1997, 170; Huss 2001, 192; Хабихт 1999, 78–79, 81; Wiemer 2002, 86–87; Schuffert 2005, 304–306]. З огляду на це Поліоркет був змушений негайно укласти мир з Родосом і, полишивши непереможений острів, вирушити на допомогу афінянам [Diodorus 1884, XX, 99; Plutarchus 1875, 22; пор.: Hauben 1977.1, 338]. За умовами цього миру родосці хоча й були змушені відіслати до Антігона 100 заручників зі знатних родин [Diodorus 1884, XX, 99], що, безумовно, дало Монофталъмові певну можливість втручатись у справи морської держави [пор.: Hauben 1977.1, 338–339; Billows 1997, 169; Huss 2001, 190; Wiemer 2002, 91, 96; idem 2010, 127–128], але натомість зберегли свою незалежність [Diodorus 1884, XX, 99; Plutarchus 1875, 22]. Зокрема, це стосувалося згоди Антігона на відмову острівної держави воювати у майбутньому на боці зазначеного діадоха проти Птолемея [Diodorus 1884, XX, 99; Plutarchus 1875, 22].

Після укладення миру громадяни острівної республіки не забули про надання почес-тей діадохам, котрі у той чи інший спосіб допомагали їм під час облоги. Так, на честь Кассандра і Лісімаха були споруджені статуї [Diodorus 1884, XX, 100]. Птолемея ж вдячні родосці прирівняли до небожителів, запровадивши у себе його культ і наділивши його епіклесом Сотер (Спаситель), яка остаточно закріпилася за сином Лага після його

смерті [Diodorus 1884, XX, 100; Pausanias 1973, I, VI, 8; Hauben 1977.1, 339; Koenen 1993, 51–52; Billows 1997, 170; Weber 1993, 58; Johnson 1994, 271–273; Huss 2001, 191; Wiemer 2002, 92; Paschidis 2008, 355–356; Зелінський 2010, 306–307, прим. 251]⁸.

На мій погляд, екстраординарний характер почестей, наданих синові Лага острівною державою, не може не викликати подиву. Не слід забувати, що згідно зі свідченнями античних авторів (у першу чергу Діодора) допомога, надана Птолемеєм Родосу, незважаючи на усю свою вагомість, була порівняно скромною [пор.: Seibert 1969, 229–230; Hauben 1977.1, 338–339; Wiemer 2002, 86–87] і сама по собі навряд чи заслуговувала на апофеоз⁹. Вона обмежувалась кількарразовим постачанням провіанту [Diodorus 1884, XX, 88, 94, 98] і відправкою кількох військових контингентів, загальна чисельність яких становила близько двох тисяч чоловік [Diodorus 1884, XX, 96, 98]. При цьому перший транспорт із Єгипту прибув на Родос лише у жовтні 305 р., тобто приблизно через 3 місяці після початку облоги [Diodorus 1884, XX, 88]¹⁰. Більш-менш же суттєва харчова й військова допомога (близько 600 тисяч мір зернових і бобових, а також загін кількістю у 1500 воїнів [Diodorus 1884, XX, 98]) була надіслана Птолемеєм лише навесні наступного 304 р. [Diodorus 1884, XX, 96, 98; пор.: Wiemer 2002, 87–88, 91]. Більше того, значну частину першого військового загону, надісланого сином Лага восени 305 р., становили родоські військові найманці, ймовірно попросту відпущені Птолемеєм на батьківщину [Diodorus 1884, XX, 88; пор.: Wiemer 2002, 87].

З другого ж боку, важко не погодитися з тією обставиною, що безпосередньою причиною припинення облоги стала не доволі спорадична допомога Птолемея, а успішні дії Кассандра в Агтіці [Wiemer 2002, 87, 96; idem 2010, 128; Adams 2010, 217; пор.: Хабихт 1999, 81]. Таким чином, справжнім рятівником (сотером) острівної республіки мав би вважатися не син Лага, а правитель Македонії. Незважаючи на це, як ми бачили, божеських почестей родосці удостоїли саме Птолемея, тоді як прояв їхньої вдячності щодо Кассандра обмежився встановленням статуї (див. вище). Проте важко собі уявити, щоб практичні громадяни цієї купецької республіки, чиє становище навіть після припинення облоги було досить непевним¹¹, зважилися б на такий прояв невдячності стосовно сина Антипатра. Та й античні моралісти, такі як Плутарх чи Сенека, навряд чи залишили б поза увагою подібний прояв невдячності, якби він насправді мав місце. Отже, варто припустити, що головною причиною для обоження правителя Єгипту мав стати якийсь неврахований нами вчинок останнього, який би в очах родосців та їхніх сучасників суттєво перевершував би вплив, справлений на перебіг облоги острівної держави діяльністю Кассандра в Агтіці.

Таким вчинком, з моєї точки зору, могла стати лише передача синові Антипатра стратегічно важливого Коринта (з Акрокоринтом включно), ймовірно здійснена Птолемеєм під час родоських подій в обмін на активізацію правителя Македонії у материковій Греції. Як правило, дослідники з огляду на відсутність будь-яких свідчень у відомих нам джерелах не беруться встановити точну дату та причину переходу міста від сина Лага, котрий володів ним із 308 р. [Diodorus 1884, XX, 37; пор.: Plutarchus, 1875, 15; Polyaeus 1899, IV, VII, 6; VIII, LVIII; Macurdy 1929, 275–276; Seibert 1969, 186–188; Buraselis 1982, 49; Segre 1934, 255; Бенгтсон 1982, 47–48; Will 1979, 69; idem 1984, 55; Billows 1997, 145–146, 148; Bosworth 2000, 216; Hoelbl 2001, 19; Huss 2001, 177], під владу Кассандра [пор.: Дройзен 1995, 395; Volkman 1959, 1160; Wiseman 1963, 266; Adams 1974, 167; Bagnall 1976, 135; Billows 1997, 172; Rathmann 2006, 120]. Достеменно відомо лише те, що під час битви при Саламіні Коринт ще належав Птолемею [Plutarchus 1875, 15], тоді як на момент захоплення міста Деметрієм у 303 р. там вже перебувала залога Кассандра на чолі зі стратегом останнього Препелаєм [Diodorus 1884, XX, 103].

Щоправда, деякі німецькі дослідники вважають, що Коринт добровільно піддався македонському правителю або й був переданий йому самим Птолемеєм одразу після саламінської поразки, задля того щоб місто не потрапило до рук Деметрія [Niese 1893,

345 *Anm.* 3; Beloch 1927, 158; Bengtson 1937, 146; Huss 2001, 193]. Проте зазначене пояснення, на мій погляд, є незадовільним. По-перше: логічно припустити, що, якби Птолемей принципово не бажав, щоб залишки його балканських володінь потрапили до рук Антігона та Деметрія, він би передав Кассандру не лише Коринт, а й Сікіон. Разом з тим останній поліс, також придбаний сином Лага у 308 р. [Diodorus 1884, XX, 37; пор.: Plutarchus, 1875, 15; Polyaeus 1899, VIII, LVIII; Macurdy 1929, 275–276; Seibert 1969, 186–188; Buraselis 1982, 49; Segre 1934, 255; Бенгтсон 1982, 47–48; Will 1979, 69; idem 1984, 55; Billows 1997, 145–146, 148; Bosworth 2000, 216; Hoelbl 2001, 19; Huss 2001, 177], перебував під його владою аж до 303 р., тобто до моменту його завоювання Поліоркетом [Diodorus 1884, XX, 102; Plutarchus 1875, 25; пор.: Polyaeus 1899, IV, VII, 3; Pausanias 1973, II, VII, 1; Hoelbl 2001, 19; Huss 2001, 193]. І, по-друге, як ми бачили вище, упродовж більш ніж двох років після битви при Саламіні безпосередньої загрози для володінь Птолемея на Пелопоннесі з боку Монофталма та його сина не існувало. Протягом зазначеного часу у центрі уваги Антігона, а отже й Деметрія, перебували спочатку Єгипет, а згодом Родос (див. вище). Таким чином, як Птолемей, так і самі жителі Коринта у цей проміжок часу навряд чи відчували нагальну потребу у передачі міста Кассандру. Запропонована ж мною вище гіпотеза з великим ступенем імовірності дозволяє визначити час та обставини переходу Коринта під владу сина Антіпатра.

Перш за все у зв'язку зі сказаним вище слід мати на увазі, що облога Афін, здійснена Кассандром у 304 р., була вже другою спробою правителя Македонії повернути місто, втрачене у 307 р. [Plutarchus 1875, 8; Polyaeus 1899, IV, VII, 6; пор.: Бенгтсон 1982, 93; Buraselis 1982, 52; Billows 1997, 148–150; Хабихт 1999, 72–75; Paschidis 2008, 62–63]. Перша така спроба, здійснена ще у 306/305 р., завершилась невдачею. Афіняни, навіть не звертаючись по допомогу до Антігона та Деметрія, уклали союз з етолійцями і дали рішучу відсіч війську сина Антіпатра у битві при Елатеї [Pausanias 1973, I, XV, 1; XXVI, 3; XXIX, 8; X, XXXIV, 2; Beloch 1927, 158; Adams 1974, 164–165; Hammond, Walbank 1988, 175; Хабихт 1999, 78, прим. 22; Schuffert 2005, 305 *Anm.* 1692]. З моєї точки зору, прагматичний, не схильний до авантюри Кассандр міг зважитися на повторну спробу підкорення Аттики лише з огляду на наявність більш сприятливих умов для її здійснення або ж на появу дуже дієвого стимулу.

Саме таким стимулом для сина Антіпатра й могла стати передача йому Коринта, здійснена Птолемеєм, імовірно, зимою 305/304 р.¹² У цей спосіб Кассандр не лише здобув контроль над Істмійським перешийком, а й отримав зручну морську базу для власного флоту. До речі, саме остання обставина могла стати однією з причин початкових успіхів правителя Македонії у військовій кампанії 304 р. Птолемей же завдяки зробленій поступці зберіг важливий для нього союз з Родосом і вперше був прирівняний до небожителів. Враховуючи ж вищезгадану ціну, яку син Лага заплатив за припинення облоги острівної республіки, проголошення його богом Спасителем з точки зору родосців насправді аж ніяк не було перебільшенням.

¹ Оскільки всі події, згадані у цій роботі, відбулися до Різдва Христового, помітка “до Р.Х.” надалі опускатиметься.

² У цьому випадку йдеться про усю східну частину Середземного моря з Егеїдою включно.

³ Стосовно певних, на мій погляд безпідставних, сумнівів щодо тодішніх імперських амбіцій Монофталма див.: [Gruen 1985, 259–263, 269–271 *not.* 45–62; Billows 1997, 156–161].

⁴ Стосовно більш ранніх зв'язків між Птолемеєм і родосцями, датованих 309/308 р., див.: [Bosworth 2000, 217–218, 236; Нефедов 2009, 109–111].

⁵ У той же час інші діадохи, вороже налаштовані щодо Антігона, перебували у менш сприятливій ситуації. Володіння Кассандра і Лісімаха приносили значно менші прибутки; Селевк же не мав виходу до Середземного моря, а отже, й можливості вербувати грецьких найманців [Hadley 1978, 228–230; Бенгтсон 1982, 74–76].

⁶ Варто згадати, що під час III війни діадохів частина флоту Антігона була збудована саме на родоських верфях [Diodorus 1884, XIX, 58, 61]. Відповідно, не виключено, що Птолемей, також планував у разі необхідності скористатися суднобудівними послугами родосців.

⁷ З приводу прийняття Антігоном та іншими діадохами царського титулу (з базовою бібліографією) див., н-д: [Зелінський 2011, 79–86; 2012, 115–122].

⁸ R. Hazzard у низці досліджень спробував заперечити причетність родосців до присвоєння синові Лага зазначеної епіклеси [Hazzard 1992, 52–56; idem 2000, 1–81; пор.: Paschidis 2008, 356 *not.* 1].

⁹ На останню обставину слушно звернув увагу Н. Хаубен. При цьому він пояснював невідповідність заслуг Птолемея і розміру вдячності родосців наявністю досить тісних відносин, що мали місце між сином Лага й острівною державою ще до облоги [Hauben 1977.1, 339 *not.* 145]. Проте Н.-У. Віємер, спираючись на свідчення Діодора, досить переконливо продемонстрував, що до самого початку облоги острівний поліс із цілком прагматичних міркувань намагався підтримувати тісні зв'язки з правителем Єгипту, не розриваючи при цьому контакти з Монофталмом [Wiemer 2002, 78–84; також див. вище]. Таким чином, апофеоз, наданий родосцями синові Лага, навряд чи можна пояснити ексклюзивним характером відносин, що буцімто існували між ними до подій 305/304 р.

¹⁰ З приводу хронологічної локалізації подій, пов'язаних з облогою Родосу, див., н-д: [Wiemer 2002, 85–87].

¹¹ У цьому зв'язку варто згадати хоча б 100 заручників, відправлених родосцями до Антігона (див. вище), котрих було звільнено стратегом того ж таки Кассандра, Препелаєм, лише у 302 р. [Diodorus 1884, XX, 107; пор.: Hauben 1977.1, 338].

¹² Саме цим можна пояснити відсутність згадки про передачу Кассандрові Коринта у Діодора. Сицилійський історик, розповідаючи про облогу Родосу, з невідомих причин залишив поза увагою події, що відбулися зимою 305/304 р. [пор.: Wiemer 2002, 86–87].

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

AJPh – The American Journal of Philology.

AS – Ancient Society.

RE – Pauly – Wissowa Realencyclopaedie der classischen Altertumswissenschaft.

RPhLHA – Revue de philologie, de litterature et d'histoire anciennes.

ZPE – Zeitschrift fuer papyrologie und epigraphik.

ЛІТЕРАТУРА

Бенгтсон Г. *Правители эпохи эллинизма* / Пер. с нем. Москва, 1982.

Дройзен И. *История эллинизма* / Пер. с нем.: В 3 т. Т. 2. Ростов-на-Дону, 1995.

Зелінський А.Л. *Александрійські фараони та їхні піддані. Зміцнення влади перших Птолемеїв*. Київ, 2010.

Зелінський А.Л. Прийняття Птолемеєм I царського титулу: проблема датування // *Східний світ*, 2011, № 4; 2012, № 1.

Нефедов К.Ю. *Культ правителей и коронация диадохов // Из истории античного общества*. Вып. 12. 2009.

Хабихт Х. *Афины. История города в Эллинистическую эпоху* / Пер. с нем. Москва, 1999.

Adams W. *Cassander, Macedonia, and the policy of coalition, 323–301 B.C.*: Dis... Doc. Phil. Charlottesville, 1974.

Adams W. *Alexander's Successors to 221 BC // A Companion to Ancient Macedonia* / Ed. J. Roisman, I. Worthington. Oxford, 2010.

Ammianus Marcellinus. *Ammiani Marcellini Rerum gestarum libri qui supersunt* / Ed. C. Clark, L. Traube, W. Heraeus. Hildesheim, 2001.

Appianus. *Syriaca // Appiani Historia Romana: In 2 v.* / Ed. P. Viereck et A.G. Roos. Lipsiae, 1962.

Athenaeus. *Deipnosophistae: Libri XV: In 2 v.* / Rec. G. Kaibel. Lipsiae, 1887.

Bagnall R. *The Administration of the Ptolemaic Possessions Outside Egypt*. Leiden, 1976.

Beloch K. *Griechische Geschichte: In IV Bd. Bd. IV. T. 2*. Berlin – Leipzig, 1927.

Bengtson H. *Die Strategie in der hellenistischen Zeit: In 3 Bd. Bd. 1*. Muenchen, 1937.

Bevan E. *The House of Ptolemy*. London, 1927.

Billows R. *Antigonus the One-eyed and the creation of the Hellenistic state*. Berkeley, 1990.

- Bosworth A. Ptolemy and the Will of Alexander // **Alexander the Great in Fact and Fiction** / Ed. A. Bosworth & E. Baynham. Oxford, 2000.
- Braund D. After Alexander: the Emergence of the Hellenistic World, 323–281 // **A Companion to the Hellenistic World** / Ed. A. Erskine. Malden (MA) Oxford, 2003, 2005.
- Bravo B., Wipszycka E. **Historia starożytnych Greków. W III t. T. III: Okres hellenistyczny.** Warszawa, 1992.
- Buraselis K. **Das hellenistische Makedonien und die Aegäeis: Forschungen zur Politik des Kassandros und der drei ersten Antigoniden im Aegaeischen Meer und in Westkleinasien.** Muenchen, 1982.
- Diodorus Siculus. **Bibliotheca Historica:** In 4 v. V. 1 / Ed. I. Bekker. Lipsiae, 1884.
- Gruen E. The Coronation of the Diadochoi // **The Craft of the Ancient Historian. Essays in Honor of Chester G. Starr** / Ed. J. Eadie & J. Ober. Lanham, 1985.
- Hadley R. The Foundation Date of Seleucia-on-the-Tigris // **Historia.** Bd. 27. 1978.
- Hammond N.G.L., Walbank F. **A History of Macedonia:** In III v. V. III. Oxford, 1988.
- Hauben H. Rhodes, Alexander and the Diadochi from 333/332 to 304 B.C. // **Historia.** Bd. 26. 1977.1.
- Hauben H. Sur la stratégie et la politique étrangère du premier Ptolémée // **RPhLHA.** V. 103. 1977.2.
- Hazzard R. Ptolemy I. Get his Surname from the Rhodians in 304? // **ZPE.** Bd. 93. 1992.
- Hazzard R. Imagination of a Monarchy: Studies in Ptolemaic Propaganda // **Phoenix.** [Suppl]. V. 37. 2000.
- Hieronymus Sanctus. **Chronica** // **Hieronimi Chronicorum codicis floriacensis fragmenta leidensia, parisina, vaticana phototypice edita** / Ed. L. Traube. Lugduni Batavorum, 1902.
- Hoelbl G. **A History of the Ptolemaic Empire** / Transl. from germ. London – New-York, 2001.
- Huss W. **Aegypten in hellenistischer Zeit: 332–30 v.Chr.** Muenchen, 2001.
- Johnson C. **Ptolemaic Royal Titulature in Royal and Civil Documents (304–116 B.C.):** Diss... Doct. Phil. Toronto, 1994.
- Justinus M. **Junianis. Pompeius Trogus “Historiae Philippicae” Epitome** / Ed. W. Kroll. Lipsiae, 1911.
- Koelner Papyri. Bd. VI / Hrsgb. M. Gronewald, B. Kramer, K. Maresch, M. Parka, C. Romer. Opladen, 1987.
- Koenen L. The Ptolemaic King as a Religious Figure // **Images and Ideologies. Self-definition in the Hellenistic World** / Ed. A. Bulloch, E. Gruen, A. Long, A. Stewart. Berkeley – Los Angeles – Oxford, 1993.
- Lehmann G. Das neue Kölner Historiker-Fragment (P. Köln Nr. 247) und die *chronike syntaxis* des Zenon von Rhodos (FGrHist. 523) // **ZPE.** Bd. 72. 1988.
- Lucius Annaeus Seneca. **De beneficiis libri VII** / Ed. W. Alexander. Berkeley, 1950.
- Macurdy G. The Political Activities and the Name of Cratesipolis // **AJPh.** Vol. 50, № 3. 1929.
- Marmor Parium // **Die Fragmente der griechischen Historiker** / Hrsgb. F. Jacoby. In 3 Bd. Bd. 2. Leiden, 1923–1958.
- Meadows A. The Ptolemaic Annexation of Lycia: SEG 27.929 // **The IIIrd International Symposium on Lycia (Antalya, 07–10 November 2005). Symposium Proceedings:** In 2 v. V. 2 / Ed. Dortluk K. (et Al.). Suna, 2006.
- Mueller O. **Antigonos Monophthalmos und “Das Jahr der Koenige”.** Bonn, 1973.
- Niese B. **Geschichte der griechischen und makedonischen Staaten seit der Schlacht bei Chaeronea.** Gotha, 1893.
- Orosius Paulus. **Historiarum adversus paganos libri VII** / Rec. K. Zangemeister. Lipsiae, 1889.
- Paschidis P. **Between City and King. Prosopographical Studies on the Intermediaries between the Cities of the Greek Mainland and the Aegean and the Royal Courts in the Hellenistic Period (322–190 B.C.).** Athens, 2008.
- Pausanias. **Graeciae descriptio:** In 3 v. V. 1 / Ed. M.H. Rocha-Pereira. Lipsiae, 1973.
- Plutarchus. Demetrius // **Plutarchus. Vitae Parallelae: Demetrii et Antonii** / Rec. C. Sintensis. Lipsiae, 1875.
- Polyaenus. **Strategmata** / Rec. C. Schubert. Lipsiae, 1899.
- Pompeius Trogus. **Prolegomena ad Historiam Philippicam** // Pompei Trogi fragmenta / Coll. O. Seel. Lipsiae, 1956.
- Rathmann M. Prepelaos bei Diodor – ein Diener zweier Herren? // **Hermes.** 134. Jahrg., H. 1, 2006.

Schuffert F.-G. **Studien zu Krieg und Machtbildung im Fruehhellenismus:** Dis... Doct. Phil. Giessen, 2005.

Segre M. Decreto di Aspendos // **Aegyptus**, 1934, № 2/3.

Seibert J. **Untersuchungen zur Geschichte Ptolemaios' I.** Muenchen, 1969.

Vandorpe K. The Ptolemaic Period // **A Companion to Ancient Egypt:** In II v. V. I / A. Lloyd. Oxford, 2010.

Vitruvius M. Pollio. **De architectura libri decem** / Ed. F. Krohn. Lipsiae, 1912.

Volkman H. Ptolemaios // **RE.** 1959. Bd. XVIII. T. 2.

Weber G. **Dichtung und hoefische Gesellschaft. Die Rezeption von Zeitgeschichte am Hof der ersten drei Ptolemaeer.** Stuttgart, 1993.

Wheatley P. The Antigonid campaign in Cyprus, 306 B.C. // **AS.** V. 31. 2001.

Wiemer H.-U. **Krieg, Handel und Piraterie: Untersuchungen zur Geschichte des hellenistischen Rhodos.** Berlin, 2002.

Wiemer H.-U. Early Hellenistic Rhodes: the struggle for independence and the dream of hegemony // **Creating a Hellenistic World** / Ed. A. Erskine, L. Jones. Swansea, 2010.

Will E. **Histoire politique du monde hellénistique (323–30 av. J.-C.):** In 2 v. V. 1. (2 éd.). Nancy, 1979.

Will E. The succession to Alexander // **The Cambridge Ancient History:** In XII v. V. VII. Part. 1 (ed. 2). Cambridge – London – New-York – New-Rochelle – Melbourne – Sydney, 1984.

Wiseman J. A Trans-Isthmian Fortification Wall // **Hesperia**, 1963, № 2.